

В.В. Баліцька (Інститут економіки та прогнозування
НАН України, м. Київ, Україна)

НАКОПИЧЕННЯ БОРГІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ*

У статті розглянуто стан накопичення боргів в Україні всіма суб'єктами економічних відносин незалежно від джерел утворення. Виявлено, що діяльність урядових і банківських інституцій у частині предметного аналізу причин збільшення загального боргу й розроблення організаційно-правових заходів регулювання на даному етапі є недостатньою. Запропоновано розробити механізми комплексної діагностики, що поширюються на всі види боргу в економіці й посилити координацію дій уряду та НБУ з метою вироблення державної стратегії управління борговими процесами.

Ключові слова: глобальні дисбаланси, державний борг, гарантований державою борг, валовий зовнішній борг, корпоративний борг, фінансова незалежність.

Табл. 8. Літ. 34.

В.В. Балицкая (Інститут економіки і прогнозування
НАН України, г. Київ, Україна)

НАКОПЛЕНИЕ ДОЛГОВ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

В статье рассмотрено состояние накопления долгов в Украине всеми субъектами экономических отношений независимо от источников образования. Выявлено, что деятельность правительственных и банковских институтов в части предметного анализа причин увеличения общего долга и разработка организационно-правовых мер регулирования на данном этапе недостаточно. Предложено разработать механизмы комплексной диагностики, которые распространяются на все виды долга в экономике и усилить координацию действий правительства и НБУ с целью выработки государственной стратегии управления долговыми процессами.

Ключевые слова: глобальные дисбалансы, государственный долг, гарантированный государством долг, валовой внешний долг, корпоративный долг, финансовая независимость.

V.V. Balitska (Institute for Economics and Forecasting of the
National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

DEBT ACCUMULATION IN NATIONAL ECONOMY

The article considers the state of debts accumulation in Ukraine by all subjects of economic relations, regardless the sources of formation. It is demonstrated that the activities of governmental and bank institutions concerning the analysis of the causes for the increase in cumulative debt are not sufficient, along with the current level of the developed organizational and legal control measures for this debt. It is suggested to work out a mechanism for complex diagnostics that can be applied to all types of debt within the national economy in order to strengthen the coordination of the activities by the government and the Central Bank aiming at development of state strategy for debt processes management.

Keywords: global imbalances; state debt; guaranteed public debt; gross external debt; corporate debt; financial independence.

Постановка проблеми. Постійне накопичення боргу, його розміри та нерівномірне розповсюдження між різними країнами експерти називають однією з причин світової фінансово-економічної кризи. У лютому 2011 р. на саміті міністрів фінансів й керівників центральних банків країн «великої

* дослідження виконано в рамках НДР «Розвиток державних фінансів України в умовах глобалізації», затверджено Постановою Бюро відділення економіки НАН України №6 від 08.07.2009, державний реєстраційний номер роботи 0109U004580.

двадцятки» (G20) були визначені показники дисбалансів в економіці, які названі індикаторами фінансової неблагонадійності країн: 1) державний борг; 2) дефіцит бюджету; 3) стан торговельного балансу; 4) сальдо поточних інвестицій; 5) величина заборгованості корпоративного сектору. Зазначені показники учасники саміту рекомендували використовувати для діагностики й профілактики кризових явищ на глобальному рівні. Директор-розпорядник МВФ К. Лагард в лютому 2011 р. (ще перебуваючи на посту міністра фінансів Франції) підкреслила: «ці показники дозволять тестувати економічну політику країни щодо того, наскільки вона прийнятна для всіх країн світу, а не лише з точки зору внутрішньої політики» [22].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Експерти звертають увагу, що дисбаланси не можна сприймати як тимчасове відхилення від рівноваги. У світовій економіці спостерігається *одночасно просторова функціональна та інституціональна незбалансованість боргу й кредиту*, тобто економічних відносини між тими, хто надає кредит, і тими, хто його одержує. Функціональну незбалансованість боргу та кредиту уособлюють з принципово різним характером попиту та пропозиції на ліквідні фінансові ресурси на світовому ринку. Як правило, пропозицію кредиту формують агенти, зацікавлені в довгостроковому вкладенні своїх заощаджень, у той час як потреба в кредиті через недосконалу структуру виробництва, неоптимальний поділ праці між сферами економічної діяльності, низький рівень добробуту громадян і формування попиту переважно за рахунок імпорту має, в основному, споживче й короткострокове спрямування. Щодо інституційної незбалансованості боргу й кредиту, то на глобальному рівні ця суперечність полягає у значних відмінностях інвестицій, що спрямовуються розвиненими країнами в інші країни, а також у структурі інвестицій. Так, основною формою інвестицій розвинених країн є пряма, а у зворотному напрямі (зокрема, у США) повертаються інвестиції у державні облігації [7].

Для поступового вирівнювання інституційних диспропорцій експерти пропонують: а) США знизити обсяг імпорту, змінити пріоритети фінансової політики, стимулювати ріст норми заощаджень, а не споживання (слід відзначити, що А. Гальчинський [9], говорячи про можливість другої хвилі кризи, системну розбалансованість світової економіки, відмічає критичну надмірність споживацького суспільства. Боргова криза, за його висновками, – це відголосок цієї надмірності); б) Китаю експерти рекомендують зменшити підтримку експорту, стимулювати внутрішній попит, підвищити рівень споживання населення, знизити ріст валютних резервів; в) Японії – обмежити політику девальвації курсу ієни; д) країнам ЄС – протистояти зниженню темпів зростання на основі проведення структурних реформ [24] тощо. У квітні 2012 р. світові фінансові лідери визначили головну мету – подолання боргової кризи. У зверненні до керівників країн-членів ЄС напередодні червневого саміту G20 в Мексиці, лідери ЄС закликали США та Японію провести скорочення витрат державного бюджету й одночасно попередили США про небезпеку одночасного скорочення податків і витрат. Китаю було запропоновано провести структурні реформи, зробити юань конвертованим і покращити якість соціального страхування [21]. Варто підкреслити, країнам, що розвиваються, рекомендовано зосередитися на внутрішньому попиті та проблемах

розвитку внутрішнього ринку. Зазначені рекомендації підкреслюють важливу закономірність: нібито вузько пов'язана між собою залежність «кредит – борг» потребує комплексних механізмів розв'язання боргових проблем.

Варто підкреслити, що рекомендації в частині подолання функціональної та інституціональної незбалансованості боргу й кредиту на глобальному рівні охоплюють широкі сфери економічної діяльності та багатогранні відносини, а саме: *виробництво – споживання; заощадження – нагромадження; експорт – імпорт; пріоритетний розвиток власного виробництва; розширення внутрішнього ринку; валютний курс та формування резервів; проведення структурних реформ у сфері виробництва, споживання, обігу; заходи із забезпечення національної безпеки* тощо.

В. Найдюнов у статті «Загроза повторної хвилі кризи» [23] звертає увагу на те, що економіка України знаходиться на етапі соціально-боргової кризи, для якого є характерним розгортання депресії. Тому необхідно системно займатися розробкою, побудовою, публікацією й аналізом індикаторів кризи, пов'язаних насамперед з боргами.

Враховуючи, що державний і корпоративний борг віднесені до глобальних дисбалансів, **метою дослідження** є виявлення тенденцій та обсягів накопичення боргів усіма суб'єктами економічних відносин і доведення необхідності впровадження в Україні механізмів комплексної діагностики всіх видів боргу, що утворюються в економіці.

Основні результати дослідження. Боргова проблема – багатоаспектна, тому її слід розглядати масштабно, аналізувати на міжпредметній основі якомога більше факторних причин утворення боргів в усіх сферах економіки, а не обмежуватися площиною державного боргу. Так, в Указі Президента України №1119 від 10.12.2010 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 листопада 2010 року «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році» [2] передбачалося в економічній сфері розробити та затвердити концепцію забезпечення національної безпеки в Україні у фінансовій сфері, що логічно включає й розроблення заходів із розв'язання боргової проблеми в економіці. Проте на даний час є лише окремі напрацювання щодо фінансової безпеки сектору державних фінансів. Розробляється орієнтовний перелік основних індикаторів та їх граничні межі, куди увійшли: дефіцит (профіцит) бюджету та пенсійного фонду, державний і гарантований державою борг, обсяг зовнішніх запозичень, стан виконання бюджетного плану в частині доходів і видатків, рівень перерозподілу ВВП через бюджет, платежі з погашення відсотків та основної суми боргу.

Варто ще раз підкреслити, що функціональні та інституціональні причини накопичення боргу виходять далеко за межі державних фінансів і виникають у сфері виробництва, обміну товарів (послуг), перерозподілу доходу, кругообороту фінансових активів, цінних паперів тощо. Незважаючи на це, **в Україні закріпилася практика прогнозування та контролю за державним і зовнішнім боргом**. Зокрема, у березні 2011 р. Постановою Кабінету Міністрів України №170 була затверджена середньострокова стратегія управління державним боргом на 2011–2013 рр. [4]. Також затверджено Порядок та умови надання державних гарантій для забезпечення виконання боргових зобов'язань

за запозиченнями суб'єктів господарювання, залученими для реалізації інвестиційних, інноваційних, інфраструктурних та інших проектів розвитку, які мають стратегічне значення [5]. На 2013 р. у проекті Основних напрямів бюджетної політики закладається граничний обсяг державного боргу на економічно безпечному рівні не більше, ніж 25% ВВП порівняно з 27,7% на 2012 р. [26]. Але необхідно ретельно контролювати обсяги накопиченого в Україні зовнішнього і внутрішнього боргів всіма суб'єктами економічних відносин, незалежно від джерел утворення, а також оцінити діяльність урядових і банківських інституцій в частині предметної діагностики боргу та вжиття адекватних організаційно-правових механізмів його регулювання до безпечних меж. Проте на даний час жодним органом цілісної тематичної статистики не ведеться.

На основі даних, які містяться в різних статистичних і відомчих джерелах та офіційних сайтах, нами виділено такі основні групи боргу:

1. *Державний і гарантований державою зовнішній та внутрішній борг України*, що знаходиться в сфері моніторингу, аналізу й впливу Міністерства фінансів України [25].

2. *Валовий зовнішній борг України*, що перебуває під моніторингом, аналізом і впливом Національного банку України [19].

3. *Боргові зобов'язання установ*, що отримують кошти бюджету, які узагальнюються й контролюються органами Державної казначейської служби України [10].

4. *Борги органів місцевого самоврядування*, що виникли внаслідок запозичень на внутрішньому ринку (інформація оприлюднюється Національною комісією цінних паперів і фондового ринку [18]).

5. *Борг домогосподарств за кредитами*, погашення яких контролюється банківськими установами [19].

6. *Борг домогосподарств кредитним спілкам, іншим кредитним установам та юридичним особам публічного права*, який узагальнюється Національною комісією, що здійснює регулювання фінансових послуг [20].

7. *Борг із заощаджень громадян колишнього СРСР*, який офіційно не визнаний державним боргом.

8. *Боргові зобов'язання корпоративного сектору* між резидентами та нерезидентами, що узагальнюється на основі бухгалтерської звітності органами статистики [11–17; 28–32] і фрагментарно (переважно в частині дебіторської та кредиторської заборгованості) аналізуються профільними міністерствами.

Слід підкреслити, що до наведених вище груп боргу застосовується різний ступінь контролю і лише до деяких – державне регулювання. Групи пов'язані між собою різним ступенем входження складових одна в одну, тому для уявлення про загальну суму боргу не можна механічно підсумовувати групи разом, оскільки окремі дані дублюються¹. На даний час комплексна діагностика груп боргу, які разом становлять валову сукупність внутрішнього і зовнішнього боргу всіх суб'єктів економічних відносин, жодним органом виконавчої влади не проводиться.

¹ По групах боргу наведені дані, оприлюднені на офіційних сайтах відомчих установ і у статистичних збірниках станом на 1 липня 2012 року.

1. *Найбільша увага прикута до державного та гарантованого боргу* (табл. 1). У статті 18 Бюджетного кодексу України встановлено, що загальний обсяг державного боргу й гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 60% річного номінального обсягу ВВП [1]. Міністерство фінансів повинно вести Реєстр державного боргу і гарантованого державою боргу. Відповідно до ст. 2 Бюджетного кодексу України до *державного боргу* віднесена загальна сума боргових зобов'язань з повернення отриманих і непогашених кредитів (позик), що виникають внаслідок державного запозичення. До *гарантованого державою боргу* віднесено боргові зобов'язання суб'єктів господарювання – резидентів України, виконання яких забезпечено державними гарантіями.

Таблиця 1. Державний і гарантований державою борг України*

Показники	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Державний і гарантований державою борг України, млрд. дол. США	14,5	16,1	15,5	15,9	17,6	24,6	39,8	54,3	59,2
Державний і гарантований державою борг України, млрд. грн	77,5	85,4	78,1	80,5	88,7	189,4	317,9	432,3	473,1
у % до ВВП	29,0	24,7	17,7	14,8	12,3	20,0	34,8	39,9	35,9
складові боргу:									
- внутрішній борг	-	20,9	19,2	16,6	17,8	44,7	91,1	141,7	161,5
- зовнішній борг	-	46,7	43,9	49,5	53,5	86,0	135,9	181,8	195,8
- гарантований внутрішній борг	-	-	-	-	1,0	2,0	14,1	13,9	12,2
- гарантований зовнішній борг	-	17,7	15,0	14,4	16,4	56,7	76,8	94,9	103,6

* розраховано за даними [3; 25].

Як свідчать дані табл. 1, за період 2003–2011 рр. державний і гарантований державою борг жодного разу не перетнув межу 60%, тому складається враження, що ситуація не є критичною. Але щодо граничної межі боргу існують різні думки. Зокрема, Т. Вахненко з використанням економіко-математичних методів визначила, що для того, щоб держава могла своєчасно погашати свої боргові платежі, державний борг не повинен перевищувати 35% ВВП [8]. У спільних дослідженнях МВФ і Світового банку для країн із слабкими інститутами та неефективною економічною політикою називається ще нижчий рівень – 30% ВВП [34], а для країн з ринками, що формуються, за висновком МВФ, найбільш прийнятний рівень боргу – 25% ВВП [33].

Хоча в 2004–2008 рр. рівень державного боргу не перевищував 20% ВВП, а у 2009–2011 рр. – 35–40%, що було нижче за граничну межу 60% Бюджетного кодексу України, все ж він перевищує рекомендовані науковцями й міжнародними фінансовими організаціями границі. Тому напевно чи можна визнати економічно виправданою межу державного боргу на рівні 60% ВВП, що затверджено ст. 18 Бюджетного кодексу України [1]. Якщо віднести державний і гарантований державою борг не до ВВП, а до інших показників, отримаємо значно гіршу картину. Зокрема, стосовно доходів бюджету борг на кінець 2011 р. досяг 120%. Проте у доповіді МВФ і Світового банку відзначається, що в країнах зі слабкими інститутами й неефективною економічною політикою

ризиків боргової кризи посилюються за досягнення державним боргом 100% доходів [34]. За такими параметрами реальна величина державного й гарантованого державою боргу в Україні перевищує економічно небезпечні межі.

2. Інша боргова група – *валовий зовнішній борг* (табл. 2), який контролюється Національним банком України і показує загальний обсяг заборгованості перед нерезидентами за всіма зобов'язаннями, що мають бути сплачені у вигляді основної суми боргу та відсотків. Валовий зовнішній борг у розрізі інструментів включає: боргові цінні папери, торгові кредити, кредити, валюту і депозити, зобов'язання за кредитами підприємств прямого інвестування (міжфірмовий борг). До валового зовнішнього боргу Національний банк України відповідно до методології МВФ включає: прямий державний борг, у тому числі кредити, отримані НБУ від МВФ та інших міжнародних фінансових організацій; зобов'язання органів місцевого самоврядування за борговими цінними паперами та зовнішніми кредитами; зобов'язання банків за борговими цінними паперами, залученими кредитами та депозитами; зобов'язання реального сектору за борговими цінними паперами, залученими кредитами (включно з гарантованими до повернення урядом) та кредиторською заборгованістю (торговими кредитами).

Таблиця 2. Валовий зовнішній борг України (за методологією МВФ)*

Показники	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Валовий зовнішній борг, млрд. грн.	126,8	162,6	200,0	275,3	402,2	782,7	825,6	934,26	1008,6
у % до ВВП	47,5	47,1	45,3	50,6	55,8	82,6	90,4	86,3	76,6
Валовий зовнішній борг, млрд. дол. США	23,8	30,65	39,62	54,5	79,96	101,66	103,4	117,35	126,24
- сектор державного управління	8,7	10,1	10,5	10,9	11,9	11,9	17,8	24,98	25,85
- органи грошово-кредитного регулювання	1,9	1,7	1,25	0,88	0,46	4,7	6,2	7,5	7,49
- банки	1,7	2,66	6,1	14,09	30,9	39,47	30,86	28,1	25,2
- інші сектори	10,99	15,68	20,9	26,7	33,6	41,25	43,4	50,8	60,56
- прямі інвестиції: міжфірмовий борг	0,41	0,56	0,83	1,9	3,08	4,25	5,08	5,9	7,1

* розраховано за даними [19].

Варто підкреслити, що валовий зовнішній борг включає показники зовнішнього державного та гарантованого боргу, контроль за формуванням і погашенням якого покладено на Міністерство фінансів України. Валовий зовнішній борг на початок 2012 р. досяг 1008,6 млрд. грн., що становить 153,7% обсягу експорту та 253% доходів зведеного бюджету за 2011 рік. Ці параметри вже майже впритул наблизилися до меж, визначених МВФ для сумарного зовнішнього боргу із досвіду спостереження за динамікою у році, що передував виникненню боргової кризи. Критичною «точкою» для країн з низьким і середнім рівнем доходів є досягнення зовнішнього боргу 192% експорту товарів і послуг і 288% доходів бюджету [34].

3. *Боргові зобов'язання установ, які отримують кошти державного бюджету та місцевих бюджетів*, порівняно з іншими групами боргу є незначними. Щодо всіх видатків бюджетних установ своєчасно несплачені боргові зобов'язання становлять 3–5%, що менше 1% ВВП.

Таблиця 3. Боргові зобов'язання бюджетних установ*, млрд. грн.

Показники	2007	2008	2009	2010	2011
Державний бюджет					
- загальний фонд	0,436	1,140	1,139	0,945	2,171
- спеціальний фонд	0,969	1,128	2,687	1,995	2,455
Місцеві бюджети					
- загальний фонд	1,333	2,013	2,102	1,977	2,757
- спеціальний фонд	0,169	0,594	1,036	0,895	1,684
Всього	2,907	4,875	6,964	5,812	9,067

* розраховано за даними [10].

Варто підкреслити, що система розрахунків бюджетних установ знаходиться під контролем органів державного казначейства, де створені списки зареєстрованих фінансових зобов'язань, які необхідно задовольнити на користь різних організацій за отримані товари й надані послуги.

4. *Борги органів місцевого самоврядування*, які виникають унаслідок випуску облігацій Верховною Радою Автономної Республіки Крим та міськими радами, відповідно до правил, визначених у ст. 16, 73, 74 Бюджетного кодексу України в частині здійснення державних (місцевих) запозичень та управління державним (місцевим) боргом [1]. Права на запозичення місцевою владою обмежуються тим, що їх можуть здійснювати лише міські ради міст з чисельністю населення понад триста тисяч жителів за офіційними даними органів державної статистики на час ухвалення рішення про здійснення місцевих запозичень.

Таблиця 4. Зареєстровані випуски облігацій місцевих позик*, млрд. грн.

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Обсяг облігацій, млрд. грн.	0,35	0,084	0,15	0,974	0,370	-	0,584

* розраховано за даними [18].

Видатки місцевого бюджету на обслуговування місцевого боргу не можуть перевищувати 10% видатків загального фонду місцевого бюджету. Згідно з Бюджетним кодексом України, держава не несе відповідальності за борговими зобов'язаннями Автономної Республіки Крим і територіальних громад [1].

5. *Борг домогосподарств за кредитами* у різні роки від доходів громадян становив: 25% (2007 р.), 33% (2008 р.), 27% (2009 р.), 16–20% (2009–2010 рр.).

Таблиця 5. Борги домогосподарств за кредитами*, млрд. грн.

Показники	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кредити, всього	82,01	160,39	280,49	241,25	209,54	201,22
- споживчі кредити	58,45	115,03	186,09	137,11	122,94	126,19
- на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості	20,4	40,78	88,35	98,35	81,95	70,45
- інші кредити	3,15	4,58	6,05	5,34	4,64	4,59

* розраховано за даними [19].

Слід звернути увагу, що збільшення кредитування громадян на фоні недостатньої їхньої платоспроможності називається однією з причин фінансової кризи. Оскільки із загальної суми одержаних кредитів 64% – споживчі, це, за висновками експертів, створює підстави для функціональної незбалансованості боргу й кредиту.

6. *Борги домогосподарств кредитним спілкам, іншим кредитним установам та юридичним особам публічного права* досягли 6,5 млрд. грн.

Таблиця 6. **Борг домогосподарств кредитним спілкам і юридичним особам публічного права***, млрд. грн.

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	на 1.10.2011
Кредити, видані членам кредитних спілок	1,44	2,6	4,5	5,57	3,91	3,35	2,28
Позики, надані іншими кредитними установами	-	-	-	2,9	1,81	1,41	1,49
Кредити, надані юридичними особами публічного права	-	0,75	1,87	2,89	2,56	2,42	2,73

* розраховано за даними [20].

Світовий банк [27] рекомендує Україні розробити чітку стратегію захисту прав споживачів фінансових послуг, а також вдосконалити існуючі і створити нові фонди гарантування, зокрема для вкладників кредитних спілок, зі страхування життя.

7. *Борг із заощаджень громадян колишнього СРСР.* Законом України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян», який набрав чинності 21 листопада 1996 р., держава взяла на себе зобов'язання щодо відновлення вартості заощаджень і здійснення державних витрат з компенсаційних виплат. За інформацією ПАТ «Державний ощадний банк України» до АІС «Реєстр вкладників заощаджень громадян» було внесено дані про знецінені заощадження близько 11,8 млн. громадян України, загальний обсяг коштів на компенсаційних рахунках яких становить 60 млрд. грн. [6].

8. *Найбільшою за обсягами борговою групою є боргові зобов'язання корпоративного сектору.* Але ця група поки що не стала об'єктом уваги на державному рівні, незважаючи на те, що у складі показників глобальних дисбалансів названі не тільки державний борг, а й заборгованість корпоративного сектору.

Дані статистики свідчать, що боргові зобов'язання суб'єктів господарювання в Україні на початок 2011 р. вже досягли 2567 млрд. грн., що в 2,4 раза більше за ВВП. За 2000–2010 рр. частка позичкових ресурсів в обсязі фінансування основної діяльності збільшилася з 44 до 62,6%, а власних — зменшилася з 54 до 34,8%. Варто підкреслити, що через розширення запозичень постійно знижується рівень фінансової незалежності підприємств та посилюється загроза банкрутства (за 2000–2010 рр. коефіцієнт незалежності знизився з 0,54 до 0,34). Тенденція нарощення боргового фінансування є дуже небезпечною, оскільки загострює чинники фінансової кризи і свідчить про фактичну втрату контролю над підприємством з боку власників та акціонерів.

Небезпека нарощення боргових джерел фінансування підтверджується їхньою структурою (табл. 8). Так, із загальної суми боргових зобов'язань на початок 2011р. в обсязі 2567 млрд. грн. — 74% (1891 млрд. грн.) припадає на короткостроковий борг, з нього лише 12% — короткострокові кредити, 3,6% — заборгованість бюджету, соціальним фондам та з оплати праці. Майже половина (43,6%) припадає на кредиторську заборгованість, яка виступає як товарне (комерційне) кредитування. Із загальної суми боргових зобов'язань лише 18,8% (483,8 млрд. грн.) становить зовнішній корпоративний борг, у його

Таблиця 7. Боргові зобов'язання суб'єктів господарювання України*

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Боргові зобов'язання, млрд. грн.	405	462,6	558,9	666,5	763,5	988,2	1372	2028	2314	2567
- % до ВВП	198	204,9	209,1	193,1	173	181,6	190,4	213,9	253,4	237,1
- в структурі ресурсів для провадження господарської діяльності, %	46,3	48,5	51,0	52,0	51,7	53,6	55,0	62,5	62,9	62,7
Коефіцієнт фінансової незалежності (оптимально $\geq 0,5$)	0,52	0,49	0,47	0,45	0,46	0,44	0,42	0,35	0,34	0,34

* розраховано за даними [11–17; 28–32].

Таблиця 8. Складові боргових зобов'язань суб'єктів господарювання України*, млрд. грн.

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Загальні боргові зобов'язання:	343	405	462,6	558,9	666,6	763,5	988,2	1372	2028	2314	2566,9
- довгострокові	29,7	40,0	46,3	61,7	91,4	136,9	213,7	350,8	578,5	608,8	675,6
- короткострокові	313	365	416,3	497,2	575,2	626,6	774,5	1022	1445	1705,4	1891,3
У тому числі:											
- короткострокові кредити банків	13,0	20,5	29,17	42,05	50,42	67,6	97,9	141,9	227,9	224,3	225,8
- кредиторська заборгованість	295	337	377,5	444,7	513,5	545,1	661,7	858,9	1181	1427,8	1596
У тому числі:											
- за товари, роботи, послуги	206	225	245,2	290,1	323,8	331,6	385,6	476,7	672,3	770,1	824,3
- за розрахунками з бюджетом	21,1	14,4	19,86	20,88	21,30	23,1	19,36	23,01	22,8	26,3	48,3
- зі страхування	4,4	3,1	3,33	3,55	3,22	3,70	4,42	5,75	7,58	11,0	8,28
- з оплати праці	6,3	5,6	5,75	5,69	5,47	6,48	7,55	9,06	10,96	11,9	10,75
- інша поточна заборгованість	57,0	89,1	103,4	124,5	159,7	180,2	244,8	344,4	467,5	608,4	704,4

* розраховано за даними [11–17; 28–32].

складі 80% – торгові кредити. Варто відзначити, що зовнішній корпоративний борг знаходиться під моніторингом Національного банку України, у той час як внутрішній борг, який значно більший (80–85% від загального корпоративного боргу) – практично не аналізується (за винятком заборгованості з оплати праці й фрагментарно дебіторської та кредиторської заборгованостей).

У статті наведена динаміка груп боргу за низку років, що показує, з яких частин складається загальна сукупність боргових зобов'язань в Україні. Шляхом експертного аналізу груп боргу та вилучення статей, які дублюються, можна підрахувати загальну величину накопиченого боргу в Україні, незалежно від джерел утворення, всіма суб'єктами економічних відносин. За експертними оцінками, на початок 2011 р. накопичений борг склав *3484–3500 млрд. грн. (без суми компенсацій вкладів Ощадбанку), що становить 320% від обсягу номінального ВВП за 2010 рік. Слід зауважити, що державний і гарантований державою борг, який знаходиться під державним контролем, складає лише 39,9% ВВП.*

Особливо небезпечним є те, що сума накопиченого боргу всіма суб'єктами економічних відносин сягнула 85% всіх оборотних і необоротних активів. Якщо одночасно будуть порушені справи про стягнення боргів з усіх боржників, то через ланцюгову взаємозалежність «боржник – кредитор» практично всі майнові цінності стануть предметом судових претензій. Наслідки такої ситуації для економіки важко спрогнозувати.

Висновки і напрями подальших досліджень. Проведений аналіз показав, що із загального боргу, утвореного всіма суб'єктами економічних відносин на 1 січня 2011 р. в обсязі *3484 млрд. грн.*, контроль здійснювався в частині:

- внутрішнього державного боргу в обсязі 141,7 млрд. грн., гарантованого державою внутрішнього боргу – 13,9 млрд. грн. (контролює Міністерство фінансів України);

- зовнішнього державного боргу в сумі 181,8 млрд. грн., гарантованого державою зовнішнього боргу – 94,9 млрд. грн. (контролює Міністерство фінансів України і НБУ);

- зовнішнього боргу сектору державного управління, органів грошово-кредитного регулювання, комерційних банків, секторів економіки (корпоративного боргу) в обсязі 658 млрд. грн. (контролює НБУ);

- заборгованості бюджетних установ у розмірі 5,8 млрд. грн. (контролює Держказначейство України).

Таким чином, контрольований Міністерством фінансів України, НБУ та Держказначейством України борг (близько 1100 млрд. грн.) не перевищує 30% сукупного накопиченого боргу в економіці (без суми компенсацій вкладів Ощадбанку). При цьому частка боргу, стосовно якого діють законодавчі обмеження щодо «верхньої межі» державного боргу, встановлені ст.18 Бюджетного кодексу України, складає лише десяту частину сукупного боргу. Оскільки дві третини накопиченого боргу не контролюється, а лише до десятої частини встановлена гранична межа, можна стверджувати, що боргові процеси є хаотичними і не стали предметом комплексного аналізу і контролю з боку держави. Як результат, це призводить до помилкових оцінок загроз кризи й обмежує

можливості вжиття адекватних правових та економічних заходів зі зниження рівня боргової залежності як суб'єктів господарювання, так і держави.

Тому на державному рівні необхідно ввести повномасштабний моніторинг усіх видів боргу, що утворюються в економіці. Міністерству фінансів України, Державній комісії статистики України та Національному банку України доцільно розробити методику обліку усїєї сукупності боргу з подальшим її відображенням у статистиці боргу для комплексної діагностики й вироблення стратегічних механізмів регулювання боргу на державному рівні. Мають бути поставлені під контроль усі причини утворення боргу, у тому числі в частині впровадження нових фінансових інструментів і цінних паперів, що використовуються для хеджування ризиків. На протидію утворенню боргової залежності має бути налаштована податково-бюджетна й грошово-кредитна політика.

З огляду на багатофакторність боргової кризи, ухвалення закону «Про державний борг і гарантований державою борг», проект якого вже неодноразово розроблявся профільним міністерством, не зможе кардинально вплинути на боргові процеси. Необхідно розробити системний законопроект управління боргом, що утворюється в усіх сферах економічної діяльності. Світова спільнота активізувала свої дії на шляху пошуку механізмів боротьби із борговою кризою, поставивши завдання створити Європейський фонд фінансової стабільності та розробити Європейський стабілізаційний механізм, що значно посилить централізований контроль за фінансами європейських країн. Фіскальний союз, який може бути створений в рамках ЄС, зробить неможливим накопичення нових боргів. Таким чином, обсяг завдань із розв'язання боргової проблеми розширюється. Це зобов'язує Україну кардинально змінити підходи до боргових проблем і вийти за межі аналізу державного й зовнішнього боргу.

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 №2456-VI зі змінами від 07.11.2012 // zakon1.rada.gov.ua.

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 листопада 2010 року «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році»: Указ Президента України від 10.12.2010 №1119 // zakon1.rada.gov.ua.

3. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Послання Президента України до Верховної Ради України в 2011 році // www.prezident.ua.

4. Про затвердження середньострокової стратегії управління державним боргом на 2011–2013 рік: Постанова Кабінету Міністрів України від 2.03.2011 №170 // zakon1.rada.gov.ua.

5. Про затвердження порядку та умов надання державних гарантій для забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єктів господарювання, залученими для реалізації інвестиційних, інноваційних, інфраструктурних та інших проєктів розвитку, які мають стратегічне значення та реалізація яких сприятиме розвитку національної економіки: Постанова Кабінету Міністрів України від 9.06.2011 №611 // zakon1.rada.gov.ua.

6. Про врахування при підготовці пропозицій щодо змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» обсягу коштів, необхідних для проведення компенсаційних виплат вкладникам та спадкоємцям померлих вкладників у відповідності до Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України»: Пояснювальна записка до проекту Постанови Верховної Ради України // zakon1.rada.gov.ua.

7. Апокин А.Ю. Финансовая составляющая «проблемы глобальных дисбалансов» в мировой экономике // Проблемы прогнозирования. – 2008. – №4. – С. 123–129.

8. Вахненко Т.П. Зовнішні боргові зобов'язання у системі світових фінансово-економічних відносин: Монографія / НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К.: Фенікс, 2006. – 536 с.

9. Гальчинский А.С. Неспособность власти сформировать конструктивную стратегию преобразований обуславливает ее бесперспективность // Зеркало недели.— 9.09.2011.— №39 // www.dt.ua.

10. Дані про наявність дебіторської та кредиторської заборгованості установ та організацій, які отримують кошти державного бюджету або місцевих бюджетів // Держказначейства України // treasury.gov.ua.

11. Діяльність підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності за 2004 рік: Статистичний збірник: В 2-х ч. — К.: Держкомстат України, 2006. — Ч. 1. — 120 с.

12. Діяльність підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності за 2005 рік: Статистичний збірник: В 2-х ч. — К.: Держкомстат України, 2006. — Ч. 1. — 120 с.

13. Діяльність підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності за 2006 рік: Статистичний збірник: В 2-х ч. — К.: Держкомстат України, 2007. — Ч. 1. — 120 с.

14. Діяльність підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності за 2007 рік: Статистичний збірник: В 2-х ч. — К.: Держкомстат України, 2008. — Ч. 1. — 246 с.

15. Діяльність підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності за 2008 рік: Статистичний збірник. — К.: Держкомстат України, 2009. — 326 с.

16. Діяльність суб'єктів господарювання за 2009 рік: Статистичний збірник. — К.: Держкомстат України, 2010. — 447 с.

17. Діяльність суб'єктів господарювання за 2010 рік: Статистичний збірник. — К.: Держкомстат України, 2011. — 453 с.

18. Звіт Національної комісії цінних паперів та фондового ринку // ssmsc.gov.ua.

19. Зовнішній сектор // Фінансовий сектор // Національний банк України // bank.gov.ua.

20. Кредитні спілки // Ринок фінансових послуг // Національна комісія, що здійснює регулювання фінансових послуг // dfr.gov.ua.

21. Лидеры ЕС призвали США, Японию и Китай провести реформы // iee.org.ua.

22. Министры финансов и главы ЦБ G20 определились с критериями финансовой благонадежности стран мира // iee.org.ua.

23. *Найденев В.С.* Угроза повторной волны кризиса // iee.org.ua.

24. Неравномерное распределение долга // iee.org.ua.

25. Новини // Міністерство фінансів України // minfin.gov.ua.

26. Основні напрями бюджетної політики (бюджетна резолюція) на 2013 рік // iee.org.ua.

27. Світовий банк дав Україні сім рекомендацій // pravda.com.ua.

28. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України. — К.: Август Трейд, 2011. — 559 с.

29. Фінанси України за 2000 рік: Статистичний збірник. — К.: Держкомстат України, 2001. — 123 с.

30. Фінанси України за 2001 рік: Статистичний збірник. — К.: Держкомстат України, 2002. — 116 с.

31. Фінанси України за 2002 рік: Статистичний збірник. — К.: Держкомстат України, 2003. — 133 с.

32. Фінанси України за 2003 рік: Статистичний збірник. — К.: Держкомстат України, 2004. — 126 с.

33. International Monetary Fund (2003). World Economic Outlook. September, International Monetary Fund, Washington, DC.

34. International Monetary Fund and International Development Association (2004). Debt Sustainability in Low-Income Countries — Proposal for an Operational Framework and Policy Implications. February, 3 // www.imf.org.

Стаття надійшла до редакції 16.07.2012.